

Försvara Vättern!

I förordet till de fyra länsstyrelsernas bevarandeplan från 2008 för Vätterns Natura 2000-områden kan vi läsa följande:

”Sjön är en otrolig skapelse till form och innehåll, ett ekosystem som är utvecklat genom årtusenden, en miljö som inspirerat och erbjudit livskraft genom historien. Få liknande sjöar och miljöer står att finna i Europa, eller kanske inte ens i världen. Att vi lyfter Vättern från en lokal begivenhet till att vara en europeisk storslagenhet är därför en självklarhet.”

Att samma länsstyrelser sedan godkänner det ena övergreppet efter det andra mot denna otroliga skapelse är minst sagt märkligt.

Bergsstatens skandalösa tillstånd att borra efter fossil gas ner i de giftiga alunskifferlagren ute i Motalaviken accepterades utan protester från länsstyrelserna. Även när det gäller det riskabla gruvprojektet Norra Kärr vid Gränna ligger länsstyrelserna lågt.

Och när det handlar om den militära verksamheten, att kraftigt utöka användningen av Vättern som ett skjut- och flygövningsfält, står länsstyrelsen till tjänst med det ena tillståndet efter det andra. Naturskyddsföreningen uppmärksammade detta 2012 bland annat genom att ge ut rapporten [”Med naturen som mål”](#) av [Ingrid Kjellander](#).

Den här artikeln ska i första hand handla om försvarets hot mot Vättern. När det gäller gasborrningen är hotet för tillfället avvärjt. På grund av lågt oljepris är intresset för att nu spekulera i gasfyndigheter lågt. Med tanke på Parisavtalet om klimatet borde all ny utvinning av fossil energi förbjudas. Med [SGU:s rapport till regeringen](#) från i våras finns det faktiskt ett bra underlag för att stoppa all exploatering av fossil energi i Sverige.

Gruvprojektet Norra Kärr, där jordartsmetaller är tänkt att grävas upp, har tack vare miljörörelsen tvingats till ett omtag. Men tyvärr kan projektet, som riskerar vattnet både i Vättern och i Sommen, när som helst ta fart igen. Naturskyddsföreningen i Tranås bevakar gruvprojektet noggrant och det finns mer att läsa på deras hemsida <https://tranas.naturskyddsforeningen.se/>.

När det gäller de militära övningarna är läget akut. Flera beslut står för dörren som kan ge långsiktigt negativa effekter. Vi ska här bena upp de olika delarna och beskriva dagsläget i september 2017.

Försvarets materielverk (FMV) och granaterna

I slutet av tjugonollnolltalet började det svenska försvaret uppgradera och miljöpröva ett antal skjutfält runt om i Sverige. Det gällde inte bara Vättern utan även andra känsliga områden, t.ex. Göteborgs södra skärgård. Försvarets materielverk i Karlsborg var snabbt ute och miljöprövade sin utökade verksamhet. Det skedde utan att offentlighetens ljus sattes på processen. Faktum är att militären insåg vikten av miljöprövning redan 1996-97 när man skaffade sig tillstånd enligt den gamla miljöskyddslagen för att slippa prövning enligt den

modernare miljöbalken. Hjo kommun var då remissinstans och krävde att all skjutning ut i Vättern skulle avvecklas och gamla synder saneras. Men så blev det inte.

När FMV:s nya tillstånd diskuterades på nytt drygt tio år senare var Hjo kommun inte ens tillfrågad som remissinstans. FMV:s tillstånd slank igenom och vann laga kraft i december 2010 utan att någon hann överklaga beslutet.

Begränsningarna och miljöhänsynen i detta tillstånd handlar i första hand om tider och bullernivåer. Uppehåll i verksamheten ska endast ske från 1 juli till 15 augusti och under jul-, påsk- och midsommarhelgen. Det innebär i stort sett en kontinuerlig verksamhet året runt. Över 15 ton järn och stål får skjutas ut i Vättern från FMV:s verksamhet och hundratals kilo andra metaller som koppar, zink och bly får årligen hamna i sjön.

Tillståndet saknar helt en seriös prövning enligt regelverket för Natura 2000. I en enda mening avfärdas skyddsbehovet med att länsstyrelsen anser att verksamheten inte har någon betydande påverkan på omgivningen. Tack vare miljöörelsernas arbete har denna nonchalans inte kunnat upprepas helt och hållet den senaste tiden. Vi återkommer till det längre fram.

Under vintern 2015-2016 ända fram till början av juni fick vi erfara vad länsstyrelsen och FMV ansåg lämplig verksamhet enligt 2010 års tillstånd. Ungefär en vecka per månad under denna tid fick FMV grönt ljus att skjuta hundratals granater ut i norra Vättern, i eller helt nära fiskeförbudsområde. Varje granat väger runt 35-40 kg och har en sprängkraft motsvarande 68 dynamitgubbar. Granaterna exploderar mot vattenytan och fungerar alltså som riktiga splitterbomber.

Samtliga veckolånga granatbeskjutningar överklagades av föreningen Aktion Rädda Vättern. Till att börja med saboterade länsstyrelsen möjligheten att överklaga, dels genom att hävda att besluten inte gick att överklaga, dels genom att fatta beslut så sent att sprängningarna redan genomförts. Den rättsosäkra handläggningen gjorde att Aktion Rädda Vättern JO-anmälde länsstyrelsen. Nyligen, den 13 september i år, kom JO:s beslut. Länsstyrelsen i Västra Götaland kritiserar av JO för delar av den felaktiga handläggningen.

När granatbeskjutningen skulle återupptas under hösten 2016, mitt under rödingens och sikens lekperiod, fick vi äntligen med oss Mark- och miljödomstolen i Vänersborg. I ett yttrande till regeringen skrev domstolen att skjutningarna under vecka 44 borde förbjudas. Regeringen tvingades då inhibera tillståndet, dvs. stoppa skjutningarna tillfälligt till dess regeringen hunnit utreda och besluta i ärendet. Till dags dato (2017-09-20) har ännu inget slutligt beslut kommit från regeringen.

Grundproblemet kvarstår dock. FMV:s tillstånd måste rivs upp och göras om enligt den miljölagstiftning som råder i Sverige. Hänsyn måste tas till lagstiftningen runt Natura 2000 och den samlade påverkan från all militär verksamhet i området måste bedömas.

Flygskjutmålet Hammaren

När FMV fick nytt tillstånd 2010 undantogs det så kallade flygskjutmålet Hammaren i Vättern utanför Breviks badplats Enebågen strax söder om Karlsborg. Anledningen var troligen att detta tillstånd skulle överföras till Försvarsmakten och inte innehas av FMV. Det gamla tillståndet från 1997 tillät att 1000 skott avlossades från luften ner i vattnet under sammanlagt

20 dagar per år. Nu ansökte militären om att få skjuta enormt mycket mer, till att börja med flera hundratusen skott under 80 dagar per år. Efterhand prutades det ner till 69 000 skott plus 150 raketer under 50 dagar per år. (44 000 finkalibrig plus 25 000 grovkalibrig ammunition.) Fortfarande en enorm utökning jämfört med 1000 skott om året.

Försvarsmaktens reviderade ansökan lämnades till länsstyrelsen våren 2012. Under fyra år tvingades försvaret komplettera ett otal gånger, tack vare aktivt påtryckningsarbete från naturskyddsföreningar runt sjön och Aktion Rädda Vättern. Försvarsmakten har dock hela tiden köpt in lojala konsulter – konsulter lojala mot uppdragsgivaren och inte mot naturen – och har därför krävts på ytterligare kompletteringar och utredningar. Fortfarande fattas viktiga uppgifter i prövningen, t.ex. effekten av den samlade påverkan från alla försvarets verksamheter och utredningar vad gäller följsamhet till EU:s vattendirektiv.

Under våren 2014 insåg länsstyrelsens handläggare att skadorna på Natura 2000 skulle kunna bli avsevärda och ville därför utnyttja en ”ventil” i miljöbalken som säger att i ett sådant läge får regeringen besluta. Men den dåvarande alliansregeringen skickade tillbaka länsstyrelsens begäran utan kommentar. Detta tolkade tydligen länsstyrelsen som att handläggarna skulle bortse från sin förvärvade kunskap och ge militären vad den krävde.

Efter ytterligare några kompletteringar och en begränsning av skjutningarna till 30 dagar om året istället för 50, utfärdade länsstyrelsen ett tillstånd till verksamheten i maj 2016. Över hundra överklaganden kom in: från enskilda, från företag, organisationer och föreningar och från kommunerna Hjo, Askersund, Motala, Vadstena och Ödeshög. Även Försvarsmakten överklagade. Militären ville skjuta mer och ha färre villkor.

Nu har ärendet behandlats under drygt ett år hos Mark- och miljödomstolen i Vänersborg. Domstolens uppdrag är att ta fram ett yttrande, som överlämnas till regeringen, som sedan beslutar i sista instans. Det är många som väntar på vad domstolen ska komma fram till för råd! Blir det sedan ett snabbt beslut i regeringen eller blir ärendet liggande till nästa regering som tillträder om drygt ett år? Kanske skyddet av Vättern som livsmiljö, natur och dricksvattenresurs blir en valfråga?

Karlsborgs förorenade flygplats

Samtidigt som Försvarsmakten lämnade in ansökan om utökad verksamhet vid flygskjutmålet Hammaren sökte försvaret även tillstånd för en kraftig utökning vid Karlsborgs flygplats. Antalet flygrörelser (start och landningar) planerades utökas från 2000 till drygt 10 000 per år, alltså en femdubbling. Länsstyrelsens handläggare förstod att detta skulle ställa till problem i omgivningen, inte minst pga. kraftigt utökat buller och krävde att försvaret skulle redovisa *alternativa* platser och/eller metoder för hela eller delar av den utökade verksamheten.

Detta krav på *alternativ* är helt i enlighet med miljöbalkens bestämmelser men accepterades inte av Försvarsmakten. Genom sökandens arroganta svar hade länsstyrelsen egentligen inget annat val än att avvisa ansökan. Till stöd för kravet på redovisning av alternativ fanns även Naturvårdsverkets uttalande under prövningen.

Försvarsmakten överklagade länsstyrelsens avvisande till mark- och miljödomstolen som i sak höll med länsstyrelsen men överlämnade frågan till regeringen för beslut, såsom lagen kräver. Där begravnade alliansregeringen frågan från 2012 och framåt. Den rödgröna regeringen

ärvde frågan men lät den ligga till mitten av december 2016. Då plötsligt godkände miljöminister Karolina Skog (MP) försvarets överklagan. Utan bemötande av varken regionala eller centrala miljömyndigheters ståndpunkt beslutade miljöministern att några alternativ till utökning just vid Karlsborgs flygplats på Vätterstranden inte behövde redovisas av militären.

Länsstyrelsen har därför i år tvingats återuppta prövningen av Karlsborgs flygplats. Men nu har utvecklingen gått så långt att det är omöjligt för länsstyrelsen att nonchalera miljökraven så som det gick att göra 2010 när FMV fick sitt tillstånd. Försvarmakten blev naturligtvis lycklig över Karolina Skogs oväntade hjälp att kringgå miljölagstiftningen. I brev till länsstyrelsen krävde försvaret i princip att länsstyrelsen nu snarast bara skulle utfärda det tillstånd Försvarmakten hade begärt.

Istället får Försvarmakten ett mycket bra och omfattande föreläggande från länsstyrelsen att redovisa ett stort antal fakta, inte minst i förhållande till Natura 2000-regelverket. Svaret som innebär krav på utförliga utredningar ska vara inne senast den 15 november 2017.

2013 avsatte den borgerliga regeringen 122 miljoner kronor för upprustning av Karlsborgs flygplats, trots att den ännu inte fått miljötillstånd. Men när pengarna sedan började användas till grävarbeten och dräneringar för att rusta upp anläggningen upptäcktes att stora delar av flygplatsen är förorenad av giftiga högfluorerade ämnen, PFAS. Föroreningarna kommer från tidigare användning av brandskum och läcker ut i Vättern bl.a. via Bottensjön.

Länsstyrelsen kräver nu en seriös miljöutredning. Spridningen av PFAS-ämnen ska begränsas och förorenat vatten renas. Tillståndet för verksamheten kopplas till någon form av efterbehandlingsåtgärder. Försvarmakten förmåga att klara av denna redovisning är beroende av att opartiska och kompetenta konsulter anlitas.

Kråks och Nytorps skjutfält

Nu kanske en och annan tycker att det räcker med FMV:s och flygvapnets övningar i vårt dricksvatten. Men dessutom har vi skjutfälten på land strax söder och norr om Karlsborg: Kråks och Nytorps skjutfält. Kråks skjutfält är enligt försvarets ansökningshandlingar ett av de mest använda i Sverige. Hit kommer bl.a. pansartrupperna och skjuter från stridsvagnar ut i Vättern.

Tillståndet är omodernt, från 1994, och innehåller inte många begränsningar. Kravet på sommaruppehåll är t.ex. endast begränsat till ”industrisemestern”.

I tillståndet står följande:

”På Kråk uppstår en beräknad mängd skrot från finkalibrig ammunition på ca 10 ton, varav ca 7,6 ton bly. Från grovkalibrig ammunition är skrotmängden ca 50 ton.”

Av detta beräknas 500 kg bly och 26,9 ton järn/stål hamna i Vättern, varje år. Tillståndet är som sagt gammalt och Försvarmakten har aviserat ett intresse att söka nya modernare tillstånd, som troligen även här innebär utökad verksamhet. Men ännu har ingen ansökan lämnats in vad vi vet idag.

Kadmiumraketer

Slutligen vill vi redovisa den pågående diskussionen om försvarets övningsraketer. Under 2013 hittades ett stort antal uppfläta plastkoner på Vätterns strand vid Brevik. Plastskräpet visade sig så småningom komma från militära övningsraketer.

Aktion Rädda Vättern påpekade nedskräpningen för tillsynsmyndigheten Generalläkaren men utan respons. Eftersom plastskräp och mikroplaster visat sig vara ett allt större miljöproblem tog Aktion Rädda Vättern en bit av militärens plastskräp och skickade det på analys till Eurofins. Analyssvaret var oroväckande. Plasten innehöll nästan sju gånger mer kadmium än vad som är tillåtet enligt EU:s förordning.

Generalläkaren svarade:

"I dagsläget används inte den aktuella raketerna vid övning vid flygmålet Hammaren eller vid någon annan övningsskjutning annorstädes."

"Generalläkaren går nu igenom tillstånd och övrig dokumentation som gällde 2008 då raketerna senast använts, och beslut i frågan väntas under februari 2017."

Vid närmare efterforskningar och läsning av det finstilla i EU:s förordning visade det sig dock att just den plast som fanns i raketerna, polyamid, inte fanns med bland de övriga 16 plasterna som omfattades av förbud mot höga kadmiumhalter. Generalläkarens beslut kom i april:

"Generalläkaren beslutar att avskriva ärendet utan ytterligare åtgärder då det inte är skäligt att kräva några åtgärder."

"Enligt EG nr 1907/2006, bilaga XV!!(23) regleras och begränsas mängden kadmium i vissa specificerade plaster. Den plast som täcker rökhuvidet på raketerna är av typen polyamid, dvs. nylon, och det är inte en av de plasttyper som är upptagna i begränsningslistan."

Med de orden vill Generalläkaren avsluta ärendet. Men det är fortfarande olämpligt att spränga plast med höga halter kadmium i Vättern. Att det fanns ett kryphål i EU-förordningen innebär inte att den svenska miljöbalkens hänsynsregler kan nonchaleras. Dessutom var Generalläkarens uppgifter om användningen av den aktuella raketerna felaktiga. I brev daterat 2017-06-30 direkt från Högkvarteret står:

"Raketerna har de senaste åren använts på Vidsels skjutfält. Eventuellt kommer de att användas på skjutmålet Junkön de kommande åren, annars även fortsättningsvis på Vidsel."

Högkvarteret meddelar också att den kadmiumstinna rakettyper inte kommer att ersättas av något annat. Det innebär en uppenbar risk att om länsstyrelsens tillstånd att skjuta 150 raketer per år vinner laga kraft kommer det känsliga ekosystemet i Vättern tvingas ta emot mer kadmiumförorenat plastskräp. Aktion Rädda Vättern driver frågan vidare gentemot Generalläkaren.

Försvaret av Vättern

Försvaret av Vättern kommer att kräva långsiktighet och envishet. Som tur är aktiverar sig allt fler i arbetet. Det gäller både medlemmar i Naturskyddsföreningen, kommunpolitiker, företagare och ”vanligt” folk. Aktion Rädda Vättern har snart 1 000 medlemmar. Dryg 25 000 personer har skrivit på protestlistor.

Vi har vunnit en del segrar.

- Myndigheterna har tagit fram underlag som gör det lätt att förbjuda exploatering av fossil gas i Östergötland.
- Tillämpningen av miljöbalken och Natura 2000-reglerna i samband med gruvprojekt har skärpts tack vara överklagande från Naturskyddsföreningen och den s.k. Norra Kärr-domen i Högsta förvaltningsrätten.
- Aktion Rädda Vättern har åtminstone tillfälligt stoppat granatbeskjutningen av norra Vättern.
- Länsstyrelsen i Västra Götaland har fått JO-kritik för brister i sin myndighetsutövning, men en betydande skärpning har skett när det nu gäller den fortsatta provningen av Karlsborgs flygplats.
- Länsstyrelsen har i villkor föreskrivit att blyad ammunition inte får användas vid flygskjutmålet Hammaren. Denna framgång grusas dock av att tillståndet samtidigt godkänner att utländska krigsmakter inbjuds att öva i Vättern och att ammunitionens innehåll då kan vara okänd.

Fler måste engagera sig i försvaret av Vättern och Vätterbygden. Inte minst måste vi hjälpas åt att informera beslutsfattarna i Stockholm!

Länsstyrelsen har flera gånger påpekat att det finns alternativ till att skjuta i Vättern, bl.a. på Älvdalens skjutfält i norra Dalarna. De senaste sju åren har behovet av övning skett på andra platser än skjutmålet Hammaren och Karlsborgs flygplats. Inte minst gäller detta Helikopterflottiljen baserad i Linköping. Det finns ingen anledning till att stridshelikoptrarna nu ska omdirigeras till Vättern och där årligen förorena sjön med 44 000 skott av finkalibrig ammunition.

Gå gärna in på www.aktionraddavattern.se . Där finns mycket information och mängder med inskannade dokument samlade.

Se även nedanstående länkar från lokala naturskyddsföreningar:

<https://tranas.naturskyddsforeningen.se/om-oss/arbetsgrupper/>

<https://jonkopings-lan.naturskyddsforeningen.se/verksamhet/skydda-vattern/>

<https://askersund.naturskyddsforeningen.se/aktion-radda-vattern/>

Christer Haagman

Medlem i Naturskyddsföreningen

Styrelseledamot i Aktion Rädda Vättern

Ledamot av Hjo byggnadsnämnd